

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکزی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی ، گروه الهیات
پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد (M.A)
گرایش: علوم قرآن و حدیث

عنوان :

بررسی مبانی قرآنی و روایی **مناجاة** الزاهدین

استاد راهنما:

دکتر احمد رضا غایی

استاد مشاور:

دکتر سید محمد رضوی

پژوهشگر:

عبدالرضا میرزایی گودرزی

زمستان ۱۳۹۰

تقديم به :

- محضر مبارک آقا ولي عصر (عج)؛
- تمام کساني که بر ما حق معلمی دارند و ما را با تعاليم اسلام آشنا نمودند و براي آگاهي و شناخت ما از جان مايه گذاشتند.
- روح پدر فداکار و مادر مهربانم، به پاس تمام فداکاري هاي بي دريغشان؛
- همسر مهربان و فرزندان عزيزم که تمامي مسائل و مشکلات تحصيلم را با شکیبایی پذيرا بودند.

" من لم يشكر المخلوق لا يشكر الخالق "

تشکر و قدردانی

خداوند متعال را شاکر و سپاسگزارم که توفیق شاگردی در محضر قرآن کریم را بر این حقیر ارزانی داشت، بر خود وظیفه می دانم به رسم ادب شاگردی، از کلیه عزیزانی که در تدوین این پایان نامه به طرق مستقیم و غیر مستقیم بنده را مورد لطف و عنایت خویش قرار داده اند، تشکر و قدردانی نمایم:

از استاد گران قدر و صاحب نظر، جناب آقای دکتر احمدرضا غایبی، که با راهنمایی‌های ارزنده خود بر غنای کمی و کیفی مباحث این تحقیق افزوده‌اند؛ از استاد عزیز و گرامی، جناب آقای دکتر سید محمد رضوی که در زمینه روش‌شناسی و تدوین این تحقیق، بنده را یاری نموده‌اند.

از استاد متعهد، جناب آقای دکتر امیر توحیدی مدیر محترم گروه علوم قرآن و حدیث، به لحاظ زحمات و راهنمایی‌های دل‌سوزانه در دوران تحصیل.

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب **عبدالرضا میرزایی گودرزی** دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی ۸۷۰۸۴۹۱۱۰۰۰ در رشته الهیات- علوم قرآن و حدیث که در تاریخ ۹۰/۱۱/۹ از پایان نامه خود تحت عنوان "**بررسی مبانی قرآنی و روایی مناجات الزاهدین**" با کسب نمره ۱۷/۵ و **درجه بسیار خوب** دفاع نموده ام بدینوسیله متعهد می شوم:

۱- این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و ...) استفاده نموده ام، مطابق رویه های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.

۲- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاهها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هر گونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی: **عبدالرضا میرزایی گودرزی**
تاریخ و

امضاء

بسمه تعالی

در تاریخ: ۱۳۹۰/۱۱/۹

دانشجوی کارشناسی ارشد آقای عبدالرضا میرزایی گودرزی از پایان نامه خود

دفاع نموده و با نمره ۱۷/۵ به حروف هفده و نیم و با درجه بسیار

خوب مورد تصویب قرار گرفت.

امضاء استاد راهنما

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	چکیده
	مقدمه
	فصل اول: کلیات
۱۵	۱-۱- بیان مسئله
۱۵	۲-۱- هدف نهایی تحقیق
۱۶	۳-۱- اهمیت موضوع تحقیق و انگیزه انتخاب آن
۱۷	۴-۱- سئوالات و فرضیه‌های تحقیق
۱۹	۵-۱- تعاریف و واژه‌های کلیدی
۱۹	۶-۱- روش تحقیق
۲۰	۷-۱- قلمرو تحقیق
۲۰	۸-۱- ساختار و محدوده تحقیق
۲۱	۹-۱- پیشینه تحقیق
	فصل دوم: آفات و بلاهای سکونت در دنیا
۲۳	بخش اول
۲۳	۱-۲- بررسی قسمت اول مناجات الزاهدین
۲۳	۱-۱-۲- شناخت لغوی و کاربردی واژه‌های، حَقَرَت، مَكْرَهَا، الْمَنَايَا
۴۲	بخش دوم
۴۲	۲-۲- فریبندگی دنیا
۴۲	۱-۲-۲- گودالهای مکر و نیرنگ دنیا
۴۷	۲-۲-۲- جلوه‌های زیور و زینت دنیا
۵۲	۳-۲-۲- دل بستگی به دنیا
۵۷	۴-۲-۲- آمیختگی دنیا به دروغ
۶۰	بخش سوم
۶۰	۳-۲- مصائب دنیا
۶۰	۱-۳-۲- گرفتار شدن در چنگالهای آرزوی طولانی دنیا
۷۰	۲-۳-۲- دامها و نگرانی‌های دنیا
۷۳	۳-۳-۲- رنج و سختی‌های دنیا و حکمت آن
۸۷	بخش چهارم
۸۷	۴-۲- فرجام طالبان دنیا
۸۷	۱-۴-۲- هلاک شدن طالبان دنیا
۹۳	۲-۴-۲- نابود شدن واردان به دنیا
	فصل سوم: راه های نجات از مصائب دنیا
۹۹	بخش اول
۹۹	۱-۳- بررسی قسمت دوم مناجات الزاهدین
۹۹	۱-۱-۳- شناخت لغوی و کاربردی واژه‌های: مَكَاثِد، خُدَع، الاَعْتِرَار، زَخَارِف
۱۱۸	بخش دوم
۱۱۸	۲-۳- توجه بر استعانت الهی

۱۱۸	۱-۲-۳ - پناه بردن و جنگ زدن به ریسمان الهی
۱۲۳	۲-۲-۳ - توکل و استعانت از خداوند
۱۳۱	بخش سوم
۱۳۱	۳-۳ - برخورد صحیح با دنیا و نعمت های الهی
۱۳۱	۱-۳-۳ - بهره برداری از نعمات الهی در مسیر رضایت خداوند
۱۳۸	۲-۳-۳ - دنیا وسیله رسیدن به آخرت
	فصل چهارم: شیوه های کسب توجه های الهی
۱۴۶	بخش اول
۱۴۶	۱-۴ - بررسی قسمت سوم مناجات الزاهدین
۱۴۷	۴-۱-۱ - شناخت لغوی و کاربردی واژه های: زهد، سلْمنا، تولّ
۱۶۵	بخش دوم
۱۶۵	۲-۴ - نحوه درخواست از درگاه الهی
۱۶۵	۴-۲-۱ - درخواست زهد در دنیا
۱۷۰	۴-۲-۲ - درخواست سلامت و توفیقات الهی
۱۷۴	۴-۲-۲-۱ - عوامل سقوط در دامهای دنیا
۱۷۶	۴-۲-۲-۲ - راه های رهایی از دامهای دنیا
۱۸۰	۴-۲-۳ - آثار توفیق
۱۸۲	۴-۲-۳ - درخواست دوری از مخالفت با خداوند با توفیق الهی
۱۸۷	۴-۲-۴ - درخواست تولی امور و حسن کفایت الهی
۱۹۴	۴-۲-۵ - درخواست رحمت و فیض الهی
۲۰۰	۴-۲-۶ - درخواست نعمات الهی در جهت استفاده در طاعت و بندگی خدا
۲۰۸	۴-۲-۷ - درخواست کسب محبت الهی
۲۱۵	۴-۲-۸ - درخواست کسب معرفت الهی
۲۲۱	۴-۲-۹ - درخواست چشاندن شیرینی عفو و مغفرت الهی
۲۲۲	۴-۲-۹-۱ - عشق و لذت حقیقی
۲۲۳	۴-۲-۹-۲ - مغفرت از منظر قرآن
۲۲۴	۴-۲-۹-۳ - موجبات غفران
۲۲۵	۴-۲-۱۰ - طلب روشنی چشم در آخرت
۲۲۷	۴-۲-۱۱ - درخواست محبت و معرفت خداوند و خروج محبت دنیا از دل
۲۳۳	بخش سوم
۲۲۳	۴-۳ - اخلاق کار بردی در کسب توجهات الهی
۲۲۳	۴-۳-۱ - انطباق خود با مفاهیم و محتوای درخواستها
۲۳۹	۴-۳-۲ - الگو قراردادن صالحان و ابرار در زمینه دعا و درخواستها
۲۳۹	۴-۳-۲-۱ - دعا در کلام خداوند
۲۴۰	۴-۳-۲-۲ - دعا در سیره ائمه معصومین(ع)
۲۴۳	۴-۳-۳ - تلاش و کوشش در کسب نیازهای زندگی بدون دل بستگی به آنها
۲۴۳	۴-۳-۳-۱ - دیدگاههای موجود در مورد کار و تلاش در دنیا
۲۴۶	۴-۳-۳-۲ - روش برخورد صحیح با کار و تلاش در دنیا
۲۵۳	نتیجه گیری
۲۵۵	فهرست منابع

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مناجاة الزاهدين

إلهي أسكنتنا داراً حَفَرْتَ لَنَا حُفْرَ مَكْرَهَا وَ عَلَقْنَا بِأَيْدِي الْمَنَائِيَا فِي حَبَائِلِ عَدْرَهَا فَإِلَيْكَ
تَلْتَجِي مِنْ مَكَائِدِ خُدْعِهَا وَ بِكَ نَعْتَصِمُ مِنَ الْإِعْتِرَارِ بِزُخْرَفِ زِينَتِهَا فَإِنَّهَا الْمُهْلِكَةُ طُلَابَهَا
الْمُتْلِفَةُ حَالَهَا الْمَحْشُوءَةُ بِالْأَفَاتِ الْمَشْحُونَةُ بِالنُّكْبَاتِ إِلَهِي فَزَهِّدْنَا فِيهَا وَ سَلِّمْنَا مِنْهَا
بِتَوْفِيقِكَ وَ عِصْمَتِكَ وَ انزِعْ عَنَّا جَلَابِيبَ مُخَالَفَتِكَ وَ تَوَلَّ أُمُورَنَا بِحُسْنِ كِفَايَتِكَ وَ أَوْفِرْ
مَزِيدَنَا مِنْ سَعَةِ رَحْمَتِكَ وَ أَجْمِلْ صِلَاتِنَا مِنْ فَيْضِ مَوَاهِبِكَ وَ أَعْرِسْ فِي أَفْئِدَتِنَا أَشْجَارَ
مَحَبَّتِكَ وَ أْتِمِّمْ لَنَا أَنْوَارَ مَعْرِفَتِكَ وَ أَدْفِنَا حَلَاوَةَ عَفْوِكَ وَ لَذَّةَ مَغْفِرَتِكَ وَ أَقِرِّرْ أَعْيُنَنَا يَوْمَ
لِقَائِكَ بِرُؤْيُوتِكَ وَ أَخْرِجْ حُبَّ الدُّنْيَا مِنْ قُلُوبِنَا كَمَا فَعَلْتَ بِالصَّالِحِينَ مِنْ صَفْوَتِكَ وَ الْأَبْرَارِ
مِنْ خَاصَّتِكَ بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ وَ يَا أَكْرَمَ الْأَكْرَمِينَ.

خدایا، ما را در خانه‌ای ساکن نموده‌ای که گودالهای نیرنگش را برای ما کنده
و آماده ساخته، و با دام‌های فریبش ما را به چنگال‌های مرگ آویخته، پس از دام‌های
فریبش به تو پناه می‌آوریم، و از مغرور شدن به زر و زیورهای آراسته‌اش جویای
عنایت و نگهداری تو هستیم، چرا که دنیا خواهندگانش را هلاک می‌سازد، و واردیش
را نابود می‌کند، آکنده است به بلا و زیان، و انباشته از نکبت‌هاست.

پس، خدایا ما را در دنیا پارسایی عطا کن، و به توفیق و عصمتت ما را از شرورش
سلامت بدار و جامه‌های مخالفت و نافرمانیت را از وجودمان برکن، و با حسن کفایت
خود امور ما را سرپرستی فرما، و از رحمت گسترده‌ات سهم ما را کامل گردان، و از
چشمه‌سار مواهبت عطای ما را نیکو گردان، و در سرزمین دل‌های ما درختان محبتت را
بکار، و انوار معرفتت را بر ما کامل کن، و شیرینی گذشت و لذت آمرزشت را به ما
بچشان، و دیدگان ما را در جهان دیگر به دیدار جمالت روشن فرما، و محبت دنیا را از
دل ما بیرون کن، آنگونه که درباره نیکوکاران برگزیده و خاصان درگاهت چنین کردی،
به حق مهربانی‌ات ای مهربان‌ترین مهربانان و ای گرامی‌ترین گرامیان.

مقدمه:

بخوان به نام خالق هستی که ذکرش شیرین است و آرام بخش دل‌ها است، چرا که خود گفت بخوان، با حالتی زار و دلی شکسته، که من نزد دل‌های شکسته‌ام، بدان که دعا کلید عطا است و تنها رابطه انسان با خدا، و شرط توجه خالق بر بنده‌ها است.

آنچه که از آموزه‌های قرآنی و روایی به دست می‌آید این است که انسان در منزلگاه حادثه‌هاست و این منزل هیچ‌گاه به یک حالت نیست و سختی‌های آن هرگز از آن جدا نیست، چرا که سوگند خداوند است که همه انسانها در زیانند، بنابراین همه به دعا محتاجند، خواه به بلا گرفتار شده یا نشده باشند.

انسان در مواقع سختی و گرفتاری متوجه خداوند می‌شود، ولی اگر موانعی مسیر فطرت را مسدود نکرده باشد در تمام شرایط و حالات متوجه خدا است، چرا که انسان به درگاه الهی فقیر است، و تنها بی‌نیاز و ستوده خدا است. آنچه ما را با این معارف آشنا می‌کند و در مسیر صحیح قرار می‌دهد، ادعیه و مناجاتهای مأثور از ائمه معصومین - علیه السلام - است که از چنان خلوت و تأثیر گذاری برخوردار است که انسان را از بار سنگین گناه و غفلت به آرامش و صفای قلب و سبک باری روح می‌رساند و در مسیر سعادت و قرب الهی قرار می‌دهد، و ما را با این واقعیت آشنا می‌سازد که اگر چه ممکن است انسان در حال مناجات با خالق خویش، در مقابل تسبیح مخلوقات عالم ناچیز است و همانند قطره‌ای در مقابل دریای بی‌کران الهی می‌باشد. همان - طور که در کلام الهی آمده است.

«يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ»^۱ آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است، خدایی را که پادشاه پاک، ارجمند و فرزانه است، تسبیح می‌گویند.

ولی همین که انسان خود را با دعا و نیایش و راز و نیاز به دریای بی‌کران الهی وصل کرد، دیگر قطره نیست، بلکه وصل به دریای رحمت الهی است، و اگر چه دعا و مناجات او در گوشه‌ای از این کره خاکی در دل شب پنهان است، ولی خود او در نورانیتی فرو می‌رود، که انعکاس آن اهل آسمان را خبر می‌کند، و این است رمز و راز جاودانگی و تأثیرگذاری مناجاتهای معصومین - علیه السلام - که از دل‌های پاک و معصوم برمی‌خیزد.

در این نوشتار به بررسی و تطبیق یکی از ادعیه مأثور از امام سجاد - علیه السلام - با عنوان "مناجات الزاهدین" با آیات قرآن و روایات معصومین - علیه السلام - می‌پردازیم.

ولحمدلله اولاً و آخراً
عبدالرضا میرزایی گودرزی

^۱ - جمعه ۱۷

فصل اول

کلیات

۱-۱- بیان مسئله:

مناجات‌الزاهدین از جمله مناجات‌هایی است که امام سجاد - علیه السلام - در مورد آفت‌های دنیا و خطر سقوط در گردابهای آن و فریبندگی ظاهری، زیورها و آرایش‌ها و لذت‌های زودگذر آن، موعظه‌ها و روشنگری و بیدار سازی نموده و برای مبتلا نشدن به آفات دنیا، مردم را به رعایت زهد و پارسایی و پناه بردن به خدا، با توسل به دعا و مناجات دعوت نموده است. لذا با توجه به اهمیت و محوریت موضوع زهد در این مناجات، به نظر می‌رسد که مرز و دامنه زهد مشخص گردد و تعبیر صحیح از زهد مورد نظر اسلام از بیان قرآن کریم و روایات ائمه معصومین - علیه السلام - مورد توجه قرار گیرد و با شناسایی حدود آن، از فریفته شدن به اوهام و خیال بافی‌هایی که به منظور زهد انجام می‌گیرد ولی در حقیقت فریفته شدن به دنیا می‌باشد، جلوگیری گردد.

همچنین در قرآن کریم و بیان ائمه معصومین - علیه السلام - توصیفاتی در مدح و مذمت دنیا آمده است، ولی باید توجه داشت که مراد آن بزرگواران کدام دنیا است و با چه شرایط و دیدگاهی، آیا دنیا با همه نعمت‌هایش که محل نزول رحمت‌های الهی و بنابر بیان ائمه معصومین - علیه السلام - مزرعه آخرت است، ذاتاً مهلک و فریبنده است؟ یا نه عمل و روش برخورد ما با آن مهم است. و جمع میان این مباحث نیاز به تبیین و بررسی دارد که در این خصوص در حد توان مطالبی جمع آوری شده است که در جای خود مورد بررسی قرار گرفته است.

لذا اینجا است که فرامین ائمه معصومین - علیه السلام - که برگرفته از معارف قرآنی می‌باشند، همانند کشتی نجات برای به سلامت گذشتن از آلام و آفات دنیا و انتخاب راه صحیح، ضرورت پیدا می‌کند. آن بزرگواران در سیره عملی خود نشان دادند که اگر دنیا به خودی خود هدف باشد و جدای از آخرت در نظر گرفته شود لهُو و لعب است ولی اگر وسیله‌ای باشد برای رسیدن به آخرت، نعمت است و مزرعه آخرت محسوب می‌شود.

۱-۲- هدف نهایی تحقیق:

با توجه به آموزه‌های قرآنی و روایی، اساس آفرینش انسان رسیدن به کمال مطلوب خداوند و رسیدن به سعادت اخروی می‌باشد، و تنها راه رسیدن به این سعادت هم، بستر دنیا است، لذا شناخت صحیح از دنیا و خصوصیات و ویژگی‌های آن، در تصمیم‌گیری و روش برخورد صحیح با دنیا ضروری است و نقش بسزایی در مسیر تکامل انسان دارد.

از طرفی هم انسان دارای دو بعد است، بعد حیوانی و بعد عقلانی، و این دو بعد الزاماً با هم، و وسیله‌ای هستند برای حرکت در مسیر تکامل و نادیده گرفتن و بی‌تفاوتی به هر کدام موجب سقوط می‌شود. در روایتی، امام صادق (ع) به نقل از امیرالمؤمنین علی - علیه السلام - می‌فرمایند: «إِنَّ اللَّهَ رَكَّبَ فِي الْمَلَائِكَةِ عَقْلاً بِلَا شَهْوَةٍ وَ رَكَّبَ فِي الْبَهَائِمِ شَهْوَةً بِلَا عَقْلِ وَ رَكَّبَ فِي بَنِي آدَمَ كِلَيْهِمَا فَمَنْ غَلَبَ عَقْلُهُ شَهْوَتُهُ فَهُوَ خَيْرٌ مِنَ الْمَلَائِكَةِ وَ مَنْ غَلَبَ شَهْوَتُهُ عَقْلُهُ فَهُوَ شَرٌّ مِنَ الْبَهَائِمِ»^۱ خداوند در ملائکه عقل را بدون شهوت آفرید و در حیوانات شهوت را بدون عقل، و در انسان

۱ - بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، ج ۵۷، ص ۲۹۹

هر نو را آفرید، پس هر کس عقلش بر شهوتش پیروز شود از ملائکه برتر است و هر کس که شهوتش بر عقلش غالب شود از حیوانات هم پست تر است. بنابراین، شناخت صحیح از دنیا باعث تصمیم صحیح در امور دنیا می‌شود و همچنین آراسته شدن به زهد و پارسایی که از باورهای قرآنی و روایی ما است، باعث شکوفایی و اصلاح فرد و جامعه شده و موجب سرعت در مسیر تکامل انسانی است. لذا راه نجات از بلا و آفات دنیا، شناخت دنیا و جایگاه آن نسبت به آخرت است.

چنانچه در برخورد جامعه مشاهده می‌شود، کسانی با روحیه‌ای متعصب، چنان دنیا را مذمت می‌کنند، که دنیا و نعمت‌های آن به فراموشی سپرده می‌شود، که در این صورت نه شکر نعمت‌های الهی به جا آورده می‌شود و نه به عنوان وسیله‌ای قرار می‌گیرد که باعث پاداش آخرت شود، که در این صورت به زیان دنیا و آخرت گرفتار می‌شوند. عده‌ای دیگر چنان غرق نخایر و لذایذ دنیا می‌شوند که از یاد آخرت غافل می‌شوند، لذا جمع میان این موضوعات از مباحثی است که در این تحقیق مورد بررسی قرار می‌گیرد و در حد توان راهکارهایی بر اساس آموزه‌های قرآنی و روایی ارائه می‌گردد.

۱-۳- اهمیت موضوع تحقیق و انگیزه انتخاب آن:

پرهیز از دل‌بستگی به دنیا و زهد و پارسایی نسبت به آن از باورهای قرآنی و روایی ما است که در کلام الهی و در بیان ائمه معصومین - علیه السلام - تأکید زیادی در اتصاف به این صفت شده است.

شاید برخی بر این باور باشند که موضوع زهد و ساده زیستی یا تجمل گرایی و رفاه زدگی و آفات آن، از مسائل جزئی جامعه است و ضرورت این مباحث گسترده را ندارد، ولی این واقعیت را باید قبول کرد که مسئله تجمل گرایی و رفاه زدگی و اسراف، تبذیر، حب مقام و آلوده شدن به آنها که بنابر روایات ائمه معصومین - علیه السلام - از مظاهر دل‌بستگی به زرق و برق دنیا است، آنچنان گریبان‌گیر جامعه امروز ما شده است که نه فقط در محدوده زندگی فردی بلکه در حد وسیعی، جامعه را مثل موربانه از درون مورد تهدید جدی قرار داده است، آنچنان که پیامبر اسلام - صلی الله علیه و آله وسلم - می‌فرماید:

« حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ » سرمنشأ همه گناهان دوستی و دل‌بستگی به دنیا است.

بنابراین، تلاش، بررسی و تبیین در جهت کاربردی کردن بحث حاضر از ضروریات جامعه امروزی است، و وظیفه همه مسلمانان می‌باشد. اعتقاد بر این است که تخلق مردم جامعه بر اخلاق قرآن و معصومین - علیه السلام - جامعه را به صلاح و رستگاری سوق می‌دهد. اینجانب برای آشنایی و ممارست خود در موضوعات علوم قرآنی، تصمیم گرفتم پژوهش حاضر را به انجام رسانم.

۱-۴- سئوالات و فرضیه‌های تحقیق:

از آنجا که در نظر است، در این تحقیق پیرامون مبانی قرآنی و روایی مناجات الزاهدین به استخراج شواهد و مبانی قرآنی و روایی پرداخته شود، و با توجه به معانی و تعابیر این مناجات که در خصوص ویژگی‌های دنیا و آفات و بلاهای آن، از قبیل مکر، فریب، غرور، گودال‌های هلاکت، چنگال‌های مرگ، و ضرورت پناه بردن به خداوند از شر دنیا اشاره دارد، بنابراین با توجه به موضوعات مطرح شده این سؤالات به ذهن خطور می‌کند که :

۱- چرا عامل همه انحرافات و مکر و فریب‌ها به دنیا نسبت داده می‌شود؟

۲- مکاری و حيله گری دنیا به چه معنا است؟

۳- چرا خداوند ما را در این دنیا با این خصوصیات ساکن کرد؟

۴- جمع میان آیات و روایاتی که در مدح و مذمت دنیا است به چه صورت است؟

۵- ویژگی‌های دنیا از منظر قرآن و روایت چیست؟

۶- آیا در قرآن کریم کلمه زهد به معنای رایج آن آمده است؟

۷- معیار فریبندگی دنیا چیست؟

۸- در قبال فریبندگی و خطرات دنیا چه باید کرد؟

فرضیه: در قرآن کریم و روایات معصومین - علیه السلام - معارف و مضامین والایی در مورد نگاه به دنیا از دو جنبه مذموم و ممدوح آن آمده است که گوشه‌هایی از آن مضامین در این رساله جمع آوری شده، لذا جمع میان این روایات مسئله‌ای است که نیاز به بررسی و جواب دارد. در جواب اجمالی به این فرضیه، می‌توان گفت که به هر صورت انسان در گستره دنیا و زندگی دنیا است و از شناخت خود و دنیای اطراف خود است که به شناخت و معرفت حق می‌رسد و این معرفت در دنیا کسب می‌گردد، و انسان با تحمل سختی‌ها و گذر از امتحانات دنیا است که به رشد و کمال می‌رسد. و همچنین بهشت و جهنم ما، وابسته به عمل اختیاری ما در این دنیا می‌باشد.

پس باید توجه داشت که دنیا ذاتاً مذموم نیست، بلکه زمانی مذموم است که به گونه‌ای استفاده شود که باعث شود چیز بهتر و خیر کثیری از انسان گرفته شود و انسان را در خسران و زیان قرار دهد، آن‌چنان که در کلام الهی آمده است: « وَالْعَصْرُ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ^۱ » به عصر سوگند، که انسانها همه در زیانند. بنابراین عمر انسان بزرگترین سرمایه او است که در دنیا از انسان گرفته می‌شود و اگر انسان نتواند با دادن عمر چیز بهتری را بگیرد در خسران است ولی با توجه به ادامه آیه فوق، خداوند متعل استثنایایی قرار داده است که به جنبه ممدوح بودن دنیا بر می‌گردد، که اگر انسان ایمان به خدا داشته باشد و عمل صالح انجام دهد و اهل صبر و توصیه به حق باشد رستگار است.

۱-۵- تعاریف و اژه‌های کلیدی:

واژه‌های کلیدی پایان نامه بدین شرح است:

مکر دنیا: کلمه "مکر" به معنای آن است که با حيله شخصی را از هدفی که دارد منصرف کنی، و این به دو صورت انجام می‌شود، یکی به نحوه پسندیده، مثل اینکه خواهی با تدبیر و برنامه ریزی شخصی را به کاری نیک راهنمایی کرده، و ضمیمه را برای امور خیر فراهم نمایی و یا جزا و پاداش مکاران است، که طبق سنت های الهی، نتیجه عمل آنان است، که بر خودشان بر می‌گردد، که چنین مکرری به خدا هم نسبت داده می‌شود، و یکی هم، نحوه ناپسند آن است که به معنای خدعه، فریب، نیرنگ می‌باشد، که بیشتر به دنیا و اهل نفاق نسبت داده می‌شود.

طول امل: (آرزوی طولانی) آرزوهای دور و دراز از مهمترین رذایل اخلاقی و یکی از دو دشمن بسیار خطرناک برای انسانها شمرده می‌شود، این آرزوها غیر معقول و غیرمنطقی و همچون سراب است و متناسب با میزان توانایی و استعداد و در محدوده قدرت ما و حتی عمر کوتاه ما نمی‌باشد. چیزی که نکوهش شده این آرزوهاست که در بیابان زندگی ظاهر می‌شوند و هر لحظه انسان را تشنه‌تر می‌سازند تا از شدت تشنگی هلاک سازند.

زهد: زهد، ضد رغبت و میل به دنیا است؛ یعنی روی گردانی از خوشی‌های دنیا و اموال و منصب‌ها و چیزهای دیگری که با مرگ زائل می‌شود. و همچنین به معنای اعراض قلبی و عملی از دنیا، مگر به مقداری که آدمی به آن نیاز ضروری دارد و زاهد کسی است که در عین کار و تلاش، به دنیا بی‌اعتنا باشد. و دل‌بسته به آن نباشد.

ولایت الهی: ولایت، کلمه‌ای است عربی که برای آن معانی مختلفی، نظیر محبت، نصرت و یاری کردن، تدبیر، قدرت، سرپرستی، قرب و نزدیکی، ذکر شده است و ولایت الهی در حقیقت همان تصدی و صاحب اختیاری خداوند است.

ذکر (دعا): یاد کردن خداوند در دل و زبان و اعضاء و جوارح در همه حال.

۱-۶- روش تحقیق:

روش تحقیق این رساله، کتابخانه‌ای و اسنادی است و بهره‌گیری از منابع معتبر تفسیری و روایی شیعه و استفاده از CDهای تخصصی جامع‌التفاسیر و روایات علوم تحقیقات کامپیوتری می‌باشد، عمده‌ترین کتب تفسیری مورد استفاده عبارتند از: المیزان، مجمع‌البیان، نمونه، نورالثقلین، شریف لاهیجی،....، و عمده‌ترین کتب روایی مورد استفاده نیز عبارتند از: نهج البلاغه، صحیفه سجادیه، اصول کافی، بحار الانوار، غررالحکم و دررالحکم،....، می‌باشند.

۱-۷- قلمرو تحقیق:

این تحقیق در قالب چهار فصل کلی تدوین شده است. فصل اول: کلیات تحقیق - فصل دوم: آفات و بلاهای سکونت در دنیا - فصل سوم: راههای نجات از مصائب دنیا - فصل چهارم: شیوه‌های

کسب توجه های الهی، که بر اساس مفاهیم قرآنی و روایی و استفاده از کتب معتبر تفسیری نگاشته شده است.

۸-۱- ساختار و محدوده تحقیق:

پژوهش حاضر تحت عنوان: « بررسی مبانی قرآنی و روایی مناجات الزاهدین » در چهار فصل تدوین شده است:

فصل اول: کلیات تحقیق: شامل بیان مسئله و اهداف تحقیق، فصل دوم: آفات و بلاهای سکونت در دنیا، که خود مشتمل بر چهار بخش است:

بخش اول: بررسی قسمت اول مناجات الزاهدین. (از نظر لغت و کاربرد آن در قرآن و روایات)

بخش دوم: فریبندگی دنیا، بخش سوم: مصائب دنیا، بخش چهارم: فرجام طالبان دنیا.

فصل سوم: راه های نجات از مصائب دنیا، که شامل سه بخش است. بخش اول: بررسی قسمت

دوم مناجات الزاهدین. (از نظر لغت و کاربرد آن در قرآن و روایات) بخش دوم: توجه بر

استعانت الهی، بخش سوم: برخورد صحیح با دنیا و نعمت های الهی.

فصل چهارم: شیوه های کسب توجه های الهی، که خود شامل سه بخش است، بخش اول: بررسی

قسمت سوم مناجات الزاهدین. (از نظر لغت و کاربرد آن در قرآن و روایات) بخش دوم: نحوه

درخواست از درگاه الهی. بخش سوم: اخلاق کاربردی در کسب توجه های الهی.

۹-۱- پیشینه تحقیق:

تا کنون برخی از علماء متقدم و متأخر شیعه، پیرامون سندیت مناجات خمسہ عشر مطالبی را ذکر کرده اند. از مجموع دعا های وارده از امام سجاد - علیه السلام - علاوه بر صحیفه سجادیه و

دیگر ادعیه وارده از آن حضرت، مناجات معروف خمسہ عشر است، که نسبت مناجات خمسہ -

عشر (مناجات های پانزده گانه) به امام زین العابدین - علیه السلام - مشهور است و علامه مجلسی

آنها را در کتاب بحار الأنوار آورده است و دانشمندی که ملحقات صحیفه سجادیه را تدوین

کرده اند این مناجات ها را در زمره فصل های آن آورده اند. همچنین حاج شیخ عباس قمی در کتاب

مفاتیح الجنان آنها را نقل کرده است. و در شرح مناجات خمسہ عشر شروعی نگاشته شده:

۱- نسخه خطی: نیریزی، محمد کاظم، که تألیف آن، سال (ه.ق) ۱۲۲۵ می باشد. این کتاب (شرح

مناجات خمسہ عشر) در کتابخانه ملی موجود می باشد و مکان نشر: (جمهوری اسلامی

ایران) است که مشتمل بر ترجمه و شرح مختصری - بیشتر شرح و توضیح واژه های موجز - در

فراز های آن انجام پذیرفته است.

۲- زمزمه های عارفانه: از علیرضا رجالی-تهرانی، که شرحی است بر مناجات خمسہ عشر،

در نقد و تفسیر این مناجات است که این کتاب در سال ۱۳۷۶ در قم تألیف شده و ناشر آن نشر

دارالصادقین می باشد.

همچنین برخی از مباحث مطرح شده در مناجات‌الزاهدین را می‌توان در کتب روایی شیعه جستجو کرد ولی تا کنون کتاب یا مقاله‌ای تحت عنوان: «مبانی قرآنی و روایی مناجات‌الزاهدین» به طور مستقل یافت نشده است.

فصل دوم

« آفات و بلاهای سکونت در دنیا »

بخش اول : بررسی قسمت اول مناجات الزاهدین

بخش دوم: فریبندگی دنیا

بخش سوم: مصائب دنیا

بخش چهارم: فرجام طالبان دنیا

بخش اول:

۲-۱ بررسی قسمت اول مناجات الزاهدین:

إِلٰهِ اسْكُنْنَا دَارًا حَفَرَتْ لَنَا حُفْرَ مَكْرَهَا، وَعَلَّقْنَا بِلَيْدِي الْمَنِيَا فِي حَبَائِلِ عَدْرَهَا.

ترجمه: خدایا، ما را در خانه‌ای ساکن نموده‌ای که گودال‌های نیرنگش را برای ما کنده و آماده ساخته، و با دامهای فریبش ما را به چنگال‌های مرگ آویخته است.

۲-۱-۱- شناخت لغوی و کاربردی واژه‌های، حَفَرَتْ ، مَكْرَهَا ، الْمَنِيَا

«از نظر لغت "حَفَرَتْ" از ماده «حفر» در اصل به معنی کندن زمین است، و اثری که از آن باقی می‌ماند «حفره» نامیده می‌شود، سم اسب را «حافر» می‌گویند چون زمین را حفر می‌کند.»^۱

و در قاموس قرآن «حفر، به معنای کندن، حفره، گودال، آورده شده است.»^۲
همچنین، «حافره» بطوری که گفته‌اند: «به معنای محفوره است، و محفوره زمین قبر است، و به معنی برگشت به حالت اول هم بکار رفته است.»^۳

در برخی از آیات قرآن واژه «حفر» در معنای کندن، گودال، پرتگاه‌های سقوط و هلاکت، چاه، خندق، آتش جهنم، به کار رفته است که در این میان می‌توان به آیه زیر اشاره کرد که به معنای گودالهای آتش دوزخ بکار رفته است.

«وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُم مِّنْهَا»^۴ و شما بر لبِ حفره‌ای از آتش بودید، خدا شما را از آن نجات داد.

«ای اصحاب محمد، شما در کنار گودالی از آتش دوزخ بودید که بین شما و جهنم جز مرگ فاصله‌ای نبود و خدا شما را از آن نجات داد، به اینکه پیغمبری برایتان فرستاد که شما را به ایمان هدایت کرد، تا با پذیرفتن دعوت او نجات یافتید و اینکه فرموده «فَأَنْقَذَكُم مِّنْهَا» یعنی خداوند شما را از آن بیرون کشید.»^۵

«يَقُولُونَ إِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِي الْحَافِرَةِ»^۶ (ولی امروز) می‌گویند: آیا ما به زندگی مجدد باز می‌گردیم؟! «می‌گویند: آیا ما را به حافره یعنی به راهی که از آن آمدیم و با اثر پای خود آن را حفر کردیم،

۱- تفسیر نمونه، ج ۲۶، ص ۸۳

۲- قاموس قرآن، ج ۲، ص ۱۵۵

۳- روح المعانی، ج ۳۰، ص ۲۶

۴- آل عمران/ ۱۰۳

۵- مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۴، ص ۱۹۰

۶- نازعات/ ۱۰

باز می‌گردانند؟! بدین گونه، رستاخیز را برای خود بعید می‌شمارند تا متحمل مسئولیت های آن نشوند.^۱

« کلمه "حافره" - بطوری که گفته شد به معنای اول و ابتدای هر چیز است، و استفهام در آیه انکاری است، و منشأ آن استبعاد است و معنایش این است که این طایفه می‌گویند: آیا ما حقیقتاً بعد از مرگ به حالت اولمان که همان حالت زندگی است بر می‌گردیم؟^۲ »
در قاموس قرآن از معنای "مکر" چنین ذکر شده است « مکر به معنای تدبیر است اعم از آنکه در کار بد باشد و یا در کار خوب»^۳

و در فرهنگ ابجدی در مورد واژه "مکر" چنین آمده: «المَكْرُ مصدر است، فریب، کيفر خدعه و فریب دادن»^۴

راغب می‌گوید: « کلمه "مکر" به معنای آن است که با حيله شخصی را از هدفی که دارد منصرف کنی، و این نوجور می‌شود، یکی به نحوه پسندیده، مثل اینکه بخواهی با حيله او را به کاری نيك وادار کنی»^۵

مکری که به خدا نسبت داده می‌شود به معنای تدبیر و آزمایش است. وقتی که گفته می‌شود ، خداوند هر کس را که بخواهد گمراه می‌کند، این گمراهی همان واگذار کردن انسان به خود است، خداوند قدرت و نعمت می‌دهد و این نوعی از مکر الهی است.

با توجه به اشاره مختصری که به واژه مکر شد ، لازم است جهت آشنایی و بهره برداری بیشتر از کلام الهی به استعمال این واژه در آیات الهی با توجه به جنبه های مختلف آن از بیان قرآن کریم اشاره شود.

« وَ مَكْرُوا وَ مَكَرَ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ »^۶

و (یهود و دشمنان مسیح، برای نابودی او و آیینش) نقشه کشیدند و خداوند (بر حفظ او و آیینش) چارمجویی کرد و خداوند، بهترین چارمجویان است.

«مفسرین در باره جمله: (وَ مَكَرَ اللَّهُ) اقوالی دارند که آیا خدا هم مکر می‌کند؟ در جواب این اشکال که چگونه می‌شود، خدا مکر و حيله نماید مطالبی را ایراد فرموده‌اند که چندان مقنع نیستند. گرچه خدا بهتر می‌داند. ولی شاید بتوان گفت: جواب این اشکال بدین شرح است: کسی مکر و حيله بکار می‌برد که از دیگری واهمه و به چیزی احتیاج داشته باشد. خدا که از کسی واهمه و به احدی احتیاجی ندارد تا بخواهد مکر و حيله نماید. بنابراین معنای مکر نمودن خدا این

۱ - تفسیر هدایت، ج ۱۷، ص ۲۹۶

۲ - المیزان، ج ۲۰، ص ۳۰۱

۳ - قاموس قرآن، ج ۶، ص ۲۶۶

۴ - فرهنگ ابجدی عربی - فارسی، ص ۱۲۹

۵ - مفردات راغب، ماده "مکر"

۶ - آل عمران/ ۵۴